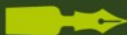

Štěpán Svačina

O medicíně a naší době

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

Tato kniha vznikla za laskavého přispění společnosti

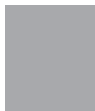

Štěpán Svačina

O medicíně a naší době

TRITON

Štěpán Svačina
O medicíně a naší době

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

© Štěpán Svačina, 2013
© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2013
Photos © Karel Meister, 2013
Cover © Renata Brtnická, 2013

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10
www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-729-3

Slovo úvodem

Profesor Štěpán Svačina si v lékařském týdeníku *Medical Tribune* vymezil svébytný prostor. V mistrovské studii Karla Čapka *Jak se dělají noviny* bychom charakteristiku jeho rubriky hledali velmi obtížně. Zařadit ji mezi úsměvné fejetony neboli podčárničky by bylo pošetilé. Při troše dobré vůle zapadne profesor Svačina svými úvahami do Čapkova popisu „víceméně pravidelných spolupracovníků, takzvaných kapacit. Namnoze jsou to univerzitní profesori nebo jiní významní činitelé, píšící úvodníky zvláště do svátečních čísel, vyjadřují se na přání redakce v některé veřejné otázce, která se týká jejich oboru.“

Od profesora Svačiny si redakce texty neobjednává, sám je v pravý čas ve vhodné formě nabídne. Často se ve svých úvahách – v závislosti na zvoleném tématu – přiměřeně rozhořčí. Ke zlobnému tepání neřádstev přikročí ale jen vzácně. Spíš zaujme stanovisko a čtenáře vyzve: „Tady vnímám problém, ale přeberte si to po svém.“

Lékař, který nepřeslechl vábničku tvůrčího psaní, se musí zabývat a vyrovnávat s osobností velkého internisty, profesora Josefa Thomayera, který zveřejňoval své texty pod někud průhledným pseudonymem R. E. Jamot. Jan Neruda o něm v roce 1880 napsal: „Takhle ještě o přírodě nikdo u nás nepsal. Jamot patří mezi autory, kteří přírodu doslova kreslí, neopisují ji, ale prociťují, přemýšlejí a pak dle své individuality ji obrazují, kteří vyslyší z přírody každý sebemenší hlásek, zároveň ale také celou její harmonii.“ Legendy, které o Thomayerovi dosud kolují, dávají zapravdu jeho spolužákovi z klatovského gymnázia Jaroslavu Vrchlickému, jenž ho

charakterizoval jako otevřeného, nesentimentálního, až hranatého a k sobě i jiným náročného člověka. O své literární činnosti R. E. Jamot napsal: „Měl jsem vždy spíš na zřeteli zajímavost než poučování. Beletristická krev ze mne nikdy nevymizela. Dodnes se pletu mezi beletristy.“

Kdyby měl své krédo vyjádřit profesor Svačina, napsal by nejspíš: „Pletu se stále mezi komentátory, analytiky a medicínské přemýšlivce.“ Svě komentáře psané do časopisu pro lékaře zredigoval a poskládal do knihy. Nikomu z nás to občas nedá a na ledacos by si rád postěžoval. Impuls prvního okamžiku se však otupí, záměr vybledne a rozhněvaný muž k počítači neusedne. Štěpánu Svačinovi slouží ke cti, že svá hnutí nenechává na cestě. Leckdy se mu daří promluvit za celou lékařskou komunitu. A to je dobře.

Nedílnou součástí knihy jsou fotografie, které text pouze nezdobí, ale doslova jím prorůstají. Karel Meister je světem stále udivovaný poutník. Chodí jím s otevřenýma očima, zbystřenými smysly a stále přichystaným fotoaparátem. Často prožívá chvíle, kdy „mu to nedá“ a musí stisknout spoušť. Někdy je impulsem krajina, jindy strom či pavučina. A divák cítí, že pod povrchem tvarů cosi tiká. Výtvarné poselství? Snad.

Imunologická spřízněnost mi dovolovala nahlédnout i do spisovatelské tvůrčí dílny Miroslava Holuba. Šéfové laboratoří, v nichž bádá, ho podezírali, že i svět laboratoří vidí básnickýma očima. Vážení na analytických vahách či nitrožilní napíchnutí nahé myši se mu měnilo v příběhy, které se leckdy staly podkladem básně či fejetonu. Miroslav příběhy konstruoval, nešetřil ironií, pohrával si s češtinou a čtenáře si k tělu příliš nepouštěl. Příběh „fejetonisty“ Štěpána je jiný. Zaujatě vykládá o všem, co ho pálí, někdy i žere. Věštinou v medicíně a kolem ní, ale i v „naší době“. Jeho jazyk je sdílný, bez parád a kudrlinek. Snad mohu napsat, že pokračuje v thomayerovském stylu v duchu hesla „zaujmout a nekázat“.

Čtenář by sbírku fejetonů odkládal s výčitkou, pokud by se v některém textu nemihla postava mistra tohoto žánru Jana

Nerudy. Je pozoruhodné, v jakých souvislostech se setkání uskuteční. Profesor Svačina našel v Nerudových povídkách zalíbení, jsou pro něj zajímavé i z medicínského hlediska: „Často se dotýkají chorob, života nemocných i smrti, a to mnohdy velmi pravdivě a přesvědčivě. A u Jana Nerudy i po 120 letech bez zjevné medicínské chyby.“ O krásné literatuře říkáme, že má nadčasovou platnost. Jistě to platí i o díle Jana Nerudy. „Měl strašnou odvahu, že vzal slova z ulice, nemytá a nečesaná, jak je zastihl, a učinil z nich posly věčnosti,“ napsal o jeho poezii v *Bojích o zítřek* F. X. Šalda.

V medicíně je tomu jinak. „Odborné knihy ztrácejí na aktuálnosti možná za pět, ale určitě za deset let,“ komentuje rychlý vývoj profesor Svačina. Naším údělem je sloužit dočasnosti. Přispívat k vzdělávání dnešních lékařů, k rozvíjení dnešních technologií a léčebných postupů. I medicínské (Ferdinand Peroutka psával vědecké) spisovatelství má dočasný smysl. Nabádá veřejnost k bdělosti a posiluje zdravé v jejich zdraví. Tady a teď.

Ctirad John

Část 1

O jazyku, lidech a knihách

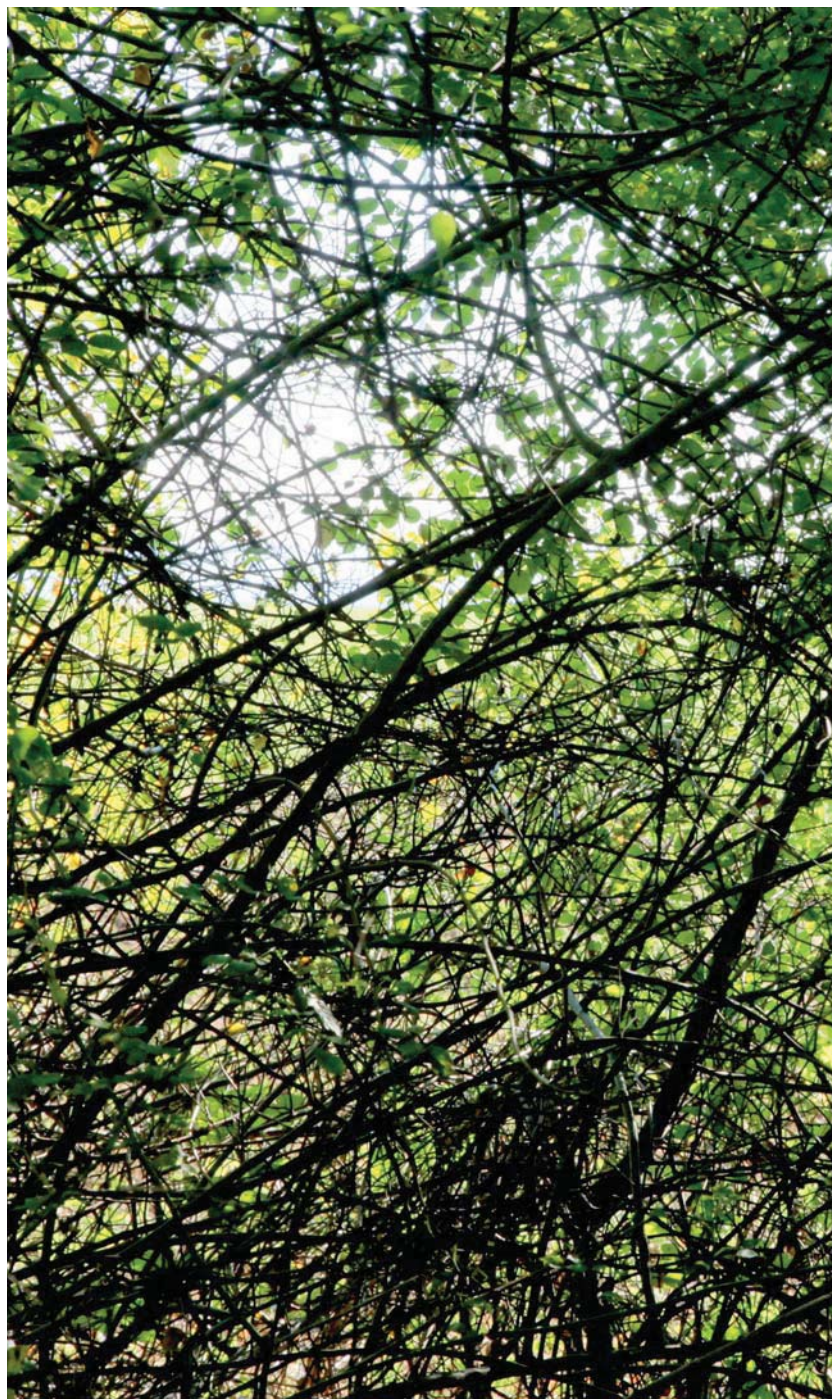
O lékařské a obecné angličtině

Do odborného lékařského tisku i terminologie pronikají stále častěji termíny obecné angličtiny či anglická přísloví. Pokud jde o málo obvyklá slova, snižuje tento jev srozumitelnost textu. Minulý týden si v časopise *Diabetes Care* pohráli autoři v titulku článku s termíny kůň a povoz: *Insulin Resistance and Hyperinsulinemia: Is Hyperinsulinemia The Cart or The Horse?*

Diskutoval jsem o tom se svým učitelem angličtiny, který si ihned vybavil poměrně běžné anglické přísloví *to put a cart before horse* – udělat něco obráceně. Stejný termín se vyskytl i v jiném nadpisu článku o lékařské výuce v časopise *British Medical Journal: Putting the Cart Before The Horse: Testing to Improve Learning*. V článku o hyperinzulinemii je však smysl trochu jiný – slova jsou zde použita ve smyslu tahoun a tažený, jde tedy o to, co je hybatelem (motorem, původcem či příčinou): působí inzulinorezistence hyperinzulinemii, nebo hyperinzulinemie inzulinorezistenci? Možné jsou oba výklady. Slovo kůň běžné ve starých příslovích figuruje i v názvu článku zpochybňujícím tzv. glykemický index: *The Glycemic Index: Flogging a Dead Horse?* Zde je slovo použito ve smyslu zbytečnosti – jde o pohánění mrtvého koně bičem.

Podobně se v článku o hypertenzi a obezitě objevil do češtiny dobře přeložitelný výraz: *What came first – hen or egg?* – tedy bylo dříve vejce, nebo slepice? Lze totiž dokázat, že hypertenze způsobuje obezitu, ale i naopak, že obezita způsobuje hypertenzi. Osoby s BMI v horním pásmu normy dostanou častěji hypertenzi a osoby s rodinnou anamnézou esenciální hypertenze ještě s normálním tlakem v dospělosti ztloustnou.

Nikdy jsem se neučil krejčovskou angličtinu, proto mi byl zprvu nejasný název jednoho z chirurgických výkonů k léčbě obezity – *sleeve gastrectomy*, který se dnes užívá častěji než termín tubulizace žaludku. Se slovem rukáv jsem se nesetkal

při výuce angličtiny na střední ani vysoké škole. Probírali jsme to s mým učitelem angličtiny a narazili na spoustu mně neznámých slovíček jako šev, nohavice, límec a také na anglický termín *fly* a na zajímavé úsloví *You are flying low*. Toto rčení u nás kupodivu skoro nikdo nezná, leč ověřil jsem, že ho znají chirurgové, kteří byli na stáži v Anglii. Je to asi tím, že se jim při převlékání na sále nebo ze sálu občas stane, že *flying* zůstane *low* a kolega na to upozorní. Trochu jsem pátral po genezi tohoto přísloví. Můj učitel – Angličan – ho znal od 70. let ze školy, jiný můj přítel – Čech, který emigroval do Anglie v roce 1968 a do anglických škol chodil asi od svých deseti let – tvrdil, že ho ve škole nikdy neslyšel, protože zmíněné přísloví přišlo až v 80. letech z Ameriky. Zeptal jsem se proto jednoho padesátiletého, původem českého lékaře-profesora, působícího dvacet let na americké univerzitě. Ten toto rčení nikdy neslyšel. Zeptal se pro jistotu svého osmnáctiletého syna, který se narodil a vyrostl v Americe, ale ani on ho nikdy neslyšel. Jde tedy zcela jistě o úsloví vzniklé v Anglii. Možná jde o nějakou filmovou hlášku, ale vyzkoušejte to a řekněte nějakému Angličanovi, Američanovi nebo Australanovi: „*You are flying low,*“ a podle toho, kam se podívá, poznáte, zda úsloví rozumí. Inu i v lékařském prostředí a odborných člancích se lze leccemu z hovorové i obecné angličtiny přiučit.

červenec 2008

O chytré Markétě

Zeptáte-li se Angličana, co se mu vybaví, když zaslechne jméno Margaret Thatcher, je dosti pravděpodobné, že odpoví: „*Margaret Thatcher – Milk Snatcher*“, tedy *Margaret Thatcherová – zlodějka mléka*. Jednou z věcí, které v povědomí veřejnosti po působení této političky zůstaly, je skutečnost, že zastavila rozdávání mléka dětem ve školách. Mléko, zejména odtučněné, patří určitě k nejzdravějším potravinám. Staré

české přísloví „Mléko – na rakev víko“ vytvořili spíše čeští pivaři než lidé s intolerancí mléka. Faustovské „co je zadarmo, přichází od ďábla“ bývá principem pravicové politiky. Možná proto se teď na věci, které bývaly zadarmo, zavádí alespoň nějaký poplatek.

Nezdravá životospráva představuje velký problém i u nás. Stále jíme typicky nezdravé potraviny, jako jsou uzeniny, majonéza a tučná masa, a spotřeba ovoce a zeleniny stoupá stále nedostatečně. Nedávný výzkum výskytu obezity u nás ukázal, že se nejvíce zvýšil u mladých dospělých. Dříve se tloustlo postupně celý život, dnes se začíná tloustnout již v dětském věku. Je tedy na první pohled logické, že se u nás diskutuje o rozdávání ovoce a zeleniny ve školách, nebo je to jen tlak zemědělské lobby podobně jako u produkce biopotravin? Udělala slavná Markéta chybu, když vzala žákům zdravé mléko ze škol? Nebo tím docílila, že děti pochopily cenu zdraví a toto poznání si odnesly do dalšího života?

Rozdávání něčeho zdravého zadarmo je bohužel skutečně politický a velmi populistický problém. Z vědeckého hlediska je nezbytné při realizaci takových akcí analyzovat rovněž jejich efekt. Pro úpravu zdravého životního stylu má edukace v tomto směru ve školách minimální smysl, větší význam má výchova v rodině. Určitě největší význam má mediální prostředí, které zásadně ovlivňuje celospolečenskou atmosféru včetně moderního životního stylu, hodného napodobení i prostřednictvím módních trendů a reklamy.

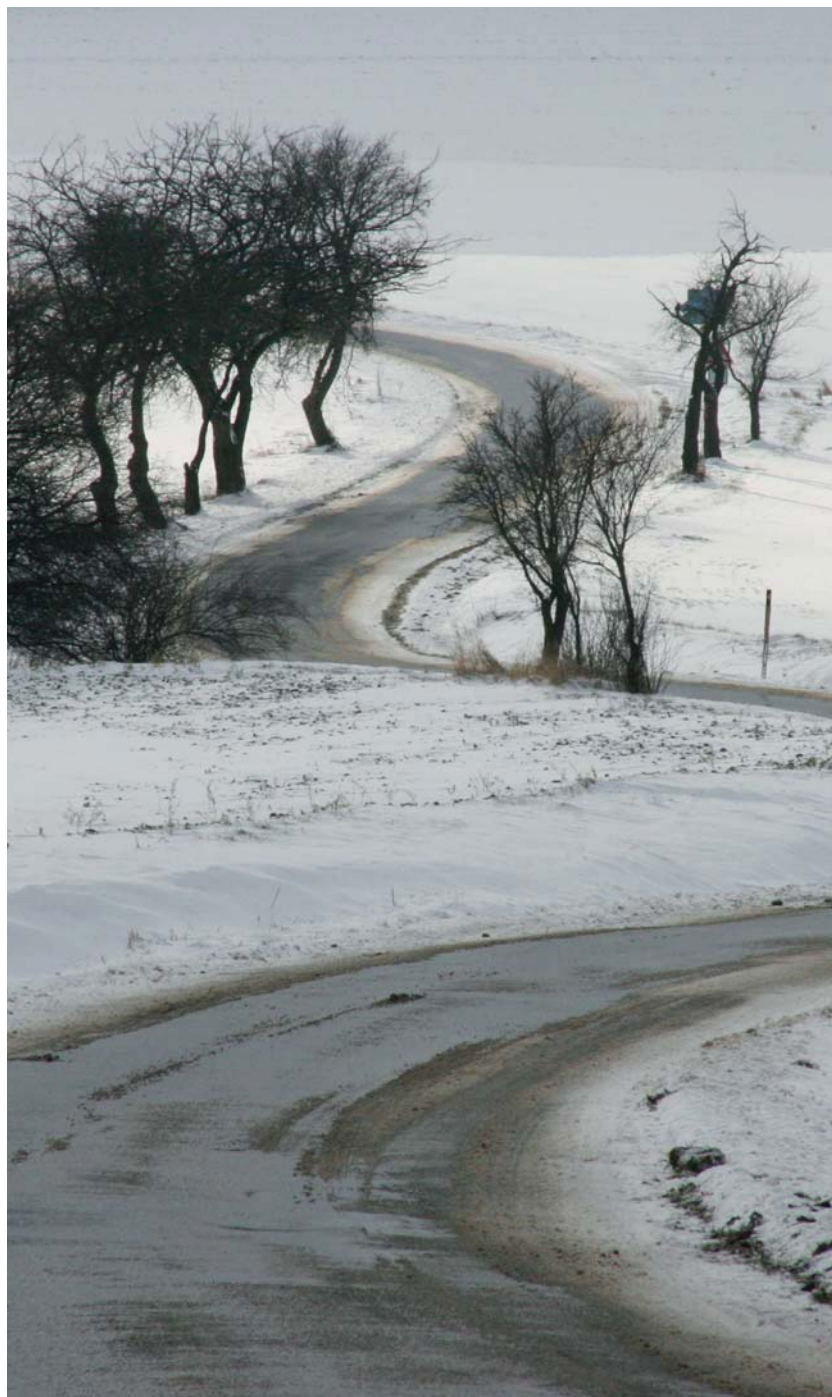
Důležitou roli mohou hrát odborná doporučení, která by ovšem bez popularizace právě především mediální cestou byla značně bezzubá. Celosvětově platná doporučení výboru *Obesity Task Force* nezahrnují jako možné řešení dětské obezity rozdávání netučného mléka a ovoce, výbor však doporučuje regulovat reklamu zaměřenou na děti. Řada zemí se již připojila k tzv. *Sydney Principles*, tedy k zásadě, že reklama zaměřená na děti smí obsahovat jen doporučení zdravých potravin a nápojů. Z hlediska výrobců potravin je přirozeně výhodnější jistý odbyt zboží při rozdávání na účet státu než

složitě ovlivňování spotřebitele. Příkladem může být nedáv-
ná reklamní kampaň u nás, zaměřená na zvýšení konzumace
ryb, která se dle mého názoru příliš nevydařila.

A co když dítě ovoce nevyužije na házení, ale opravdu
ho sní? Kdy jde o efektivní dopad vynaložených prostřed-
ků – když sní ovoce pět, deset nebo 90 procent dětí? To je
opravdu těžké odhadnout a určitě by z exaktního hlediska
byla nutná nějaká modelová analýza určitého vzorku. Na
jednom odborném kongresu byl prezentován zajímavý pří-
spěvek – pokus se zlevněním zdravých potravin. Vyhodno-
cení ukázalo, že efekt na výběr zdravých potravin ve zkou-
mané populaci byl jen velmi krátký. Z určitého hlediska je
pomalá změna v dlouhodobém chování lidí pochopitelná,
vždyť každá doba vytvořila určitý standard životního stylu
a historicky zakódované zvyklosti se mění velmi pomalu –
jinak by nepochybně uspělo takzvané sociální inženýrství
minulých režimů.

Pochybuji, že efekt odebrání mléka školním dětem byl
analyzován vědeckou metodou. Minimálně však vede k po-
znání, že zdraví je hodnota, která nevzniká zadarmo ani
paušálním vybíráním poplatků. Vzniká až individuálním
poznáním a ztotožněním se s poznatkem, že zdraví je hod-
nota, pro kterou stojí za to něco udělat.

Smutnou realitou je, že pozitivní změny v chování popu-
lace nedosáhla ani chytrá Markéta, ani řada dalších politi-
ků v jiných zemích, kteří se snažili o plošná opatření s do-
padem na zdravotnictví, prakticky nediferenciovaná podle
skutečné hodnoty placeného „zboží“. Britské zdravotnictví
zůstává podobně problematické jako to české. Aktuální vý-
skyt obezity ve Velké Británii je dokonce o něco vyšší než
u nás. Podívejme se na dopad obou z politického hlediska
pravicových opatření, jakými jsou odebrání mléka školá-
kům a zavedení paušálního poplatku za návštěvu lékaře.
K uvědomění si ceny zdraví přispívá patrně spíše to první,
zatímco to druhé – jak potvrdily výsledky posledních voleb
– ukázalo, že většina populace si myslí, že zdraví za 30 za-
placených korun nestojí.

Co tedy může přimět populaci k uvědomění si ceny zdraví? Myslím, že je to jistě celospolečenská atmosféra, kult zdravého způsobu života, možná jsou to i individuální zdravotní účty, navrhované kdysi panem prezidentem. Cesta služeb „zdarma“ nebo rozdávání „zdraví“ za nějakou paušální hodnotu však k cíli nevede.

únor 2009

O Nerudovi, Čapkovi, Charvátovi a Pelnářovi

Nedávno byla jako příloha Lidových novin vydána řada CD s povídkami slavných českých spisovatelů. Postupně jsem při jízdě autem několikrát vyslechl povídky Jana Nerudy, Karla Čapka, Jaroslava Haška, Oty Pavla, Josefa Škvoreckého a Bohumila Hrabala. Sekvence povídek nabízí zajímavé a nadčasové srovnání.

Povídky Jana Nerudy i Oty Pavla působí, jako by byly napsány dnes a vyprávěly o dnešních obyčejných lidech – o jejich životech, radostech, problémech i nemocech. Čapkovy povídky jsou šroubované, zčásti abstraktní až fantastické a připomínají dnešní novinářské glosy. Škvoreckého povídky z maloměsta jsou jakoby z úplně jiné doby, protože typická česká maloměstská atmosféra byla dávno destruována. Je zajímavé, že autor popisuje podobné typy osob a osudy jako Ota Pavel, ale Pavlovy povídky jsou dnešnímu člověku určitě bližší. Haškovy a Hrabalovy povídky jsou téměř všechny nadčasové a zapadají organicky i do dnešní doby.

Povídky všech spisovatelů jsou zajímavé také z medicínského hlediska. Často se dotýkají chorob, života nemocných i smrti, a to mnohdy velmi pravdivě a přesvědčivě. A u Jana Nerudy i po 120 letech bez zjevné medicínské chyby. Popis doktora Kazisvěta jako by připomínal některého dnešního lékaře, popis onemocnění žebráka přivedeného na mizinu,

úmrtí pana Vorla i uzdravení pana Ryšánka jako by byly napsány dnes. To je skutečně obdivuhodné, zejména v kontrastu s dnešními chybami novinářů, kteří mnohdy ani odborné téma nekonzultují, a noviny i rozhlasové a televizní zprávy se tak hemží medicínskými nesmysly. O nemocech a trápeních píše hezky i právník Hrabal. Haškovy povídky jsou jedním dlouhým a stále velmi přesným popisem psychopatologie postav. I dnes se setkáváme se stejnými typy lidí, které popisují v povídkách Hašek i Hrabal. Složitější je to s Čapkovými povídkami. Zápletky jsou často mírně nereálné a fantastické, ať už souvisejí či nesouvisejí s medicínou.

Hezkým příkladem je diagnóza cukrovky podle písma. Ještě dnes si čtenář řekne, zda by to náhodou nebylo možné – a to byl zřejmě autorův záměr. Dnes probíhá různé soutěže o titul knihy století či desetiletí. U mě by to z výše jmenovaných určitě vyhrál Jan Neruda se svými *Povídkami malostranskými* a pány Ryšánkem a Schleglem, Vorlem a dalšími. Na druhém místě by byl Ota Pavel, prohrál by asi Karel Čapek. Jeho povídky jsou staré přes sedmdesát let, ale dnešnímu člověku už moc neříkají. Právě proto, že je literatura nadčasová, jsou taková srovnání možná.

V medicíně je tomu bohužel jinak. Vydané odborné knihy ztrácejí na aktuálnosti možná za pět, ale určitě za deset let. Mění se používané technologie i podávané léky, a tak vlastně nevíme, zda lépe léčil profesor Thomayer, Pelnář nebo Charvát nebo zda lépe operoval profesor Jirásek či současní známí chirurgové. V posouzení nepomůže ani historický pohled, i když například paměti profesora Vondráčka vypoovídají hodně o něm i jeho době. Také popis úmrtí Klementa Gottwalda v pamětech profesora Charváta je přesvědčivý a přesný, a to co se týče diagnózy, tak i prognózy. Navíc zajímavě odkrývá charaktery přímých aktérů. Nedávno jsem přečetl silnou osmisetstránkovou Kovtunovu knihu *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Je to neuvěřitelně zajímavý podrobný popis historie první republiky. Doby, která byla dobou demokratickou, ale současně nestabilní, korupční a kontroverzní – podobně jako

dvacet let, která nyní prožíváme v nové demokracii. Zajímavý je popis postupné ztráty sil i umírání prezidenta Masaryka. V objektivním popisu situace je autor historicky a současně i medicínsky přesný, realistický a smutný. A to včetně popisu účasti lékařů na diagnostice a léčbě. Zajímavý je také popis událostí kolem onemocnění a úmrtí premiéra Švehly. Je jasné, respektive tak to z popisu historika vyznívá, že kdyby byl tento schopný politik déle premiérem a určitě brzy i prezidentem, mnohé by se vyvíjelo jinak. Škoda, že se po mozkové příhodě do politiky nevrátil, jak předpokládal profesor Pelnář a další lékaři. Z dnešního hlediska mohou tyto popisy událostí vypadat poněkud naivně. Byli to snad špatní diagnostici? Určitě nebyli, mysleli to s republikou dobře, a proto se vyjadřovali pod vlivem emocí možná ne zcela racionálně a spíše nerealisticky nadějně. Avšak těžko říci. Medicína se na rozdíl od literatury nedá srovnávat v různých epochách, z pohledu odborného ani historického. Možná je to pro medicínu dobře, třeba by si tehdejší páni profesori s novými technologiemi věděli lépe rady než mnozí soudobí lékaři. Možná by i Jan Neruda a Jaroslav Hašek napsali lepší scénáře, než jsou ty, které vznikají k dnešním filmům. Škoda, že se historie nedá zopakovat. V medicíně, v literatuře ani v životě.

květen 2009

O malých a velkých dějinách

O pojmu „velké dějinné události“ máme obvykle jasnou představu a koneckonců je zná prakticky každý absolvent základní školy. Zlatá bula sicilská, vymření Přemyslovců, bitva u Lipan, nástup Habsburků, konec 1. a 2. světové války, uchvácení moci komunisty, rok 1989. Nejsm si ale jistý, jak kvantifikovat události typu takzvané toskánské aféry. Jakkoli je to tvrdá rána pro občana, který věří v demokratické principy, v historickém kontextu jde nepochybně o událost